

Avrupa	115 milyon
Kuzey Amerika	110 milyon
Afrika	80 milyon
Asya	50 milyon
Avustralya, Yeni Zelanda ve Okyanusya	14 milyon
Latin Amerika	12 milyon
Toplam:	381 milyon

Protestan mezheplerinin sayıca devamlı artmasına karşılık Protestan grupları arasında çeşitli birleşme veya gruplaşma teşebbüsleri söz konusudur. Dünya Kiliseler Konseyi'nin yanı sıra artık çoğu ülkede Protestan kilise ve cemaatlerini temsilen National Council of Churches tarzında teşkilâtlar kurulmaktadır. Yine Anglikan Kiliseler birliğine benzer şekilde Lutheran, Presbiterien, Baptist vb. kiliseler dünya çapındaki birliklerini oluşturmaktadır. Öte yandan farklı Protestan kilise ve cemaatleri arasında kurulan ve dünya Protestanları için evrensel düzeyde platformlar oluşturan Hristiyan Gençler ya da Hristiyan Kadınlar Derneği veya Dünya Hristiyan Öğrenci Federasyonu gibi teşkilâtlar söz konusudur.

BİBLİYOGRAFYA :

P. Tillich, *The Protestant Era*, Chicago 1948; J. Dillenberger – Cl. Welch, *Protestant Christianity Interpreted Through its Development*, New York 1954; G. W. Forell, *The Protestant Faith*, New Jersey 1960; R. McAfee Brown, *The Spirit of Protestantism*, New York 1961; C. W. Kegley, *Protestantism in Transition*, New York 1965; E. G. Leonard, *A History of Protestantism*, London 1965-68, I-III; M. E. Marty, *Protestantism*, New York 1972; Cl. Welch, *Protestant Thought in the Nineteenth Century*, New Haven-London 1972-85, I-II; *World Christian Encyclopedia: A Comparative Study of Churches and Religions in the Modern World* (ed. D. B. Barrett), New York 1982; J. Baubérot, "Le Protestantisme", *Le Grand Atlas des Religions*, Paris 1988, s. 113-115; W. R. Ward, *The Protestant Evangelical Awakening*, Cambridge 1992; *Encyclopédie du protestantisme* (ed. P. Gisel), Paris 1995; Mustafa Numan Malkoç, *İstanbul'daki Protestan Kiliseler*, İstanbul 1999; Ali Erbaş, *Hristiyanlık'ta Reform ve Protestanlık Tarihi*, İstanbul 2004.

JACQUES WAARDENBURG

PRUSYA

**Bugünkü Almanya'nın
doğu kesiminde kurulmuş
Berlin merkezli Alman krallığı.**

Avrupa tarihinde değişik dönemlerde farklı anlamlarda kullanılmakla birlikte daha çok 1713-1867 yıllarında etkili bir siyasi teşekkül olan Prusya Krallığı'nı ifade

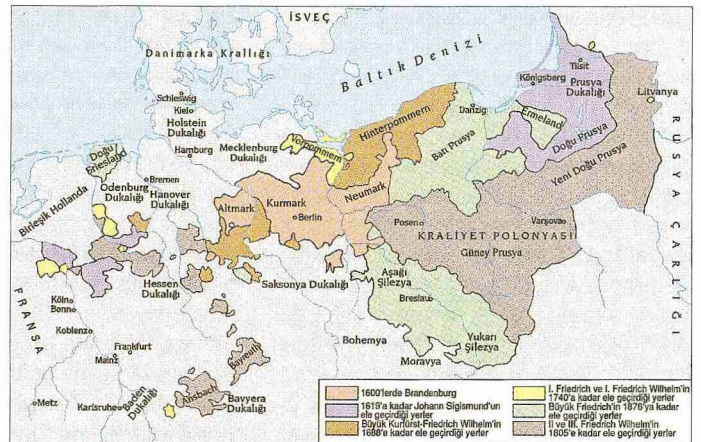
eder. Başlangıçta Hohenzollern hânedanı idaresindeki Brandenburg seçici prensliği olarak Mukaddes Roma Germen İmparatorluğu'nun bir parçası iken Brandenburg Dükaliği'nin krallık statüsü kazanmasıyla ortaya çıkmış, 1871'den sonra Alman İmparatorluğu'na dönüşerek bunun bir parçası haline gelmiştir.

Pruslar, Baltık kavimlerinden Vistül nehrinin aşağı kısmının doğusunda oturan, Baltık dil gruplarına mensup bir halk olarak X. yüzyılda kayıtlarda ilk defa Pruzzen adıyla geçer. Ziraat ve hayvancılıkla uğraşmakla beraber savaşçı bir kavim diye tanınan Pruslar'ın Hristiyanlığa tam olarak geçişi XIII. yüzyılda gerçekleşti. Alman Şövalye tarikatının (Töton) zorlu mücadeleleri (1231-1283) sonucunda Hristiyanlık tutunduğu gibi bu bölgeye Alman köylüleri yerleştirildi. XIV. yüzyıl ortalarında Prusyalılar'ın büyük bölümü Almanca konuşmaya başladı.

Prusya Devleti, 1415'ten itibaren Brandenburg Seçici Prensliği'nde (Kurfürstlüğü) hüküm süren Hohenzollern hânedanının eseridir. Bu ana bölgeye XVII. yüzyılda Prusya Dükaliği ve Ren-Vestfalya (Rhein-Westfalen) topraklarından Cleve, Mark ve Ravenberg bölgeleri ilâve edildi. Birbirinden ayrı ve dağınık olan toprakların zamanla bütünlük arzeden bir yapıya kavuşmasıyla devlet 1701'de krallık unvanını aldığı Doğu Prusya'dan ötürü bu isimle anılmaya başlandı. "Büyük Kurfürst" (seçici prens / elektör) diye anılan Friedrich Wilhelm (1640-1688) Brandenburg-Prusya'nın gerçek kurucusu oldu. Halefi III. Friedrich (1688-1713) Polonya vasallığından kurtulan Doğu Prusya'da krallık unvanını aldı ("Prusya'da kral" / König in Preussen olarak I. Friedrich) ve 18 Ocak 1701'de Königsberg'de taç giydi. Bu dönemde Prusya Viyana Muharasası'yla başlayan Türk savaşlarına

kuvvet gönderdi. Almanya içindeki savaşlara (Pfalz / Palatinat Veraset Savaşı 1689-1697), İspanya Veraset Savaşı'na (1701-1713) ve özellikle hayatı bir önem taşıyan kuzeydeki savaşlara (Büyük Kuzey Savaşı, 1701-1721) katıldı ve bu savaşlar sonunda bazı toprak kazançları sağlandı.

Bu dönemde Berlin giderek önemli kültür merkezlerinden biri haline dönüşmeye başladı. Burada 1696'da Güzel Sanatlar Akademisi, 1700'de İlimler Akademisi açıldı. Halle'de 1694'te bir üniversite kuruldu. Küçük Prusya-Brandenburg'un iyi işleyen bürokrasisi ve sağlam kurumları yanında katı disiplini ve hareket kabiliyetiyle öne çıkan ordusu sayesinde askerî bir güç haline gelmesi "asker kral" lakabıyla anılan Friedrich Wilhelm (1713-1740) ve "büyük" unvanıyla tarihe geçen II. Friedrich (1740-1786) devirlerinde gerçekleşti. Friedrich Wilhelm, Küçük Prusya'nın nüfusuyla mütenasip olmayacak bir oranda asker sayısını 83.000'e çıkarttı. Bu asker kral zamanında Kuzey Savaşı'na katılan ve İsveç'e karşı savaşan Prusya Ön-Pomeranya ve Stettin'i ele geçirerek sınırlarını genişletti (Stockholm Barışı, 1720). Avusturya Veraset Savaşı'ndan yararlanarak II. Friedrich ise Avusturya'nın zengin bir vilâyeti olan Şilezya'ya saldırdı ve uzun bir mücadelenin başlamasına (1740-1742, 1744-1745, 1756-1763) yol açtı. "Yedi yıl savaşları" olarak bilinen son büyük savaşta II. Friedrich, Avusturya yanında Rusya ve Fransa ile de aynı anda savaşmak zorunda kaldı ve parlak zaferler kazanarak çok defa üstünlük sağladı, pek çok defa tamamen yıkımın ve çöküşün eşiğine geldi. 1762'de Rusya'da Çariçe Elizabeth'in ölümü, yerine Friedrich hayranı III. Peter'in (Petro) geçmesi, askerlerini geri çekmesi ve barış yapması Prusya'yı "mucizevi" bir şekilde kurtardı. II. Friedrich, Yedi yıl savaşları sonunda İngiltere'nin yardımlarını al-

XVII. yüzyıldan
1805'e kadar
Prusya'nın
gelişmesi

miş olarak ayakta kalmayı ve Şilezya'yı elinde tutmayı başardı (Hubertusburg Barışı, 15 Şubat 1756). Bu barış neticesinde Prusya artık Avrupa'nın büyük devletleri arasında yer almaya başladı. Prusya-Avusturya mücadelesi Alman dünyasında liderlik sorununu da ortaya attı ve ileride millî birliğe giden yolda önderliğin kimin tarafından üstlenilmesi gerektiğini tartışmaya açtı.

II. Friedrich 1764'te Rusya ile ittifak yaptı; 1768'de başlayan Türk savaşı esnasında Rusya ve Avusturya ile birlikte Polonya'nın ilk bölünmesinde (1772) önemli rol oynadı. Bu paylaşımında ele geçirilen Batı Prusya toprakları (Danzig, Thorn ve Ermeland hariç) sebebiyle Doğu Prusya ile doğrudan karasal irtibat kurulmuş olduğundan "Prusya'da kral" unvanını artık resmen "Prusya kralı" olarak değiştirdi. II. Friedrich, II. Joseph'in Almanya'daki genişleme planlarına, Bavyera veraseti sebebiyle kısa süren bir silâhlı mücadeleyi göze almış olarak (1778-1779) ve Alman Prensler Birliği'ni kurarak (1785) engel oldu. Ölümünde geriye 195.000 km² toprak ve 5,5 milyon nüfus içeren üstün donanımlı bir devlet ve Avrupa'nın en iyisi olarak nitelenen 195.000 kişilik bir ordu bıraktı.

Halefi II. Friedrich Wilhelm zamanında (1786-1797) Prusya, 1793 ve 1795 tarihli Polonya parçalanmalarından 112.000 km² ile önemli ölçüde kazançlı çıkmış olmakla beraber ülkeye katılan 2,5 milyonluk Polonya nüfusu sebebiyle ileriki dönemlerde büyük sıkıntılar yaşadı. 1795'te Prusya nüfusun % 40'ı Katolik ve Slav olan, genel nüfusun beşte biri göçmenlerden oluşan ve büyük bir yahudi topluluğu içeren bir devlet görünümündeydi. Napolyon savaşları boyunca (1792-1814) bütün Avrupa gibi Fransa'nın saldırı ve işgaline uğradı. Jena ve Auerstedt zaferlerinden sonra Çar I. Alexander'in Napolyon ile Tilsit'te anlaşması üzerine ağır bir barışı kabul etmek zorunda kaldı (9 Temmuz 1807). Başta Polonya'dan gasbettikleri olmak üzere elindeki toprakların yarısını kaybetti. Fransız üstünlüğü dönemi bütün Avrupa'da olduğu gibi Prusya'da da yabancı hâkimiyetin reddedilmesine, ulusal duyguların yükselmesine ve bu anlamda belirli bir bilinçlenmeye yol açtı. 1807 sonbaharında başbakanlığa getirilen von Stein zamanında Hardenberg ve Scharnhorst gibi devlet adamlarının öncülüğünde bu felâketli ortama rağmen devletin yeniden yapılandırılmasına çalışıldı. 1810'da Wilhelm von Humboldt tarafından kurulan Berlin Üniversitesi, dönemin diğer düşünürleriyle bera-

ber bu alanda nasyonalist olduğu kadar liberal açıdan da önemli etkiler icra etti. Bu dönemde Prusya, Napolyon'un Moskova seferine çıkması ile oluşan koalisyon içinde yer alarak Fransız üstünlüğünün sona ermesinde önemli katkıda bulundu. Napolyon'un yenilmesinde, kesin olarak bertaraf edilmesinde (1815 Waterloo) ve Viyana Kongresi'nde (1814-1815) öncü rol üstlendi. Sonunda Polonya topraklarının büyük bir kısmını Rusya'ya terketmek zorunda kalmış olsa da 278.000 km² toprak ve 10,5 milyon nüfusla daha önceki büyük devlet konumuna tekrar kavuştu.

Yeniden yapılanan Prusya siyasi ve beşerî coğrafyası itibarıyla eskisinden oldukça farklı bir kuruluş içindeydi. Fransa hâkimiyetine karşı verilen hürriyet savaşları neticesinde esmekte olan liberal havaya rağmen III. Friedrich Wilhelm (1797-1840), özellikle Alman birliğiyle ilgili beklentilere cevap vermeye ve bu amaç uğruna Avusturya ile savaşmaya niyetli değildi. Viyana Kongresi, otuz beş devlet ve dört serbest şehirden oluşan Alman Federasyonu'nu oluşturmuştu ve bunun başında da Avusturya bulunuyordu. Prusya'da bu dönemde de mülki, askerî ve malî alanda yeni düzenlemelere devam edildi. Alman topraklarında, ilerideki siyasi bütünleşme üzerinde de etkili olacak olan genel bir gümrük birliğine gidilmesinin temelleri atıldı (1828-1834). Bununla beraber köylülerin hakları büyük toprak sahibi soylular lehinde olmak üzere tekrar kısıtlandı (1816). Liberal bir anayasa talepleri ise başarısız kaldı. 1817'den itibaren çeşitli mezhepler (Luteranlar ve Reform Kilisesi Birliği, buna karşı çıkan Kadim-Luteranlar ve her üçüne de karşı olan Katolikler) arasındaki çekişmeler önemli bir mesele olarak ortaya çıkarken IV. Friedrich Wilhelm zamanında (1840-1861) liberal anayasa talepleri ve ulusal bütünlüğü içinde bir Almanya kurulması istekleri giderek daha da güçlendi.

1848-1849 ihtilâlleri Alman devletlerinde büyük sarsıntılara yol açarken Prusya çağın taleplerine cevap veren bir anayasa ilân ederek (5 Aralık 1848) fırtınayı en az zararla geçiştirdi. Bütün Almanlar'ı temsilen Frankfurt'ta toplanan meclisin Avusturya karşıtlığı içinde Prusya kralını soyuna intikal etmek üzere Alman imparatoru olarak seçmesi (28 Mart 1849), böyle bir unvana bir ihtilâl meclisi tarafından verilmiş olarak sahiplenmek istemeyen kral tarafından kabul edilmedi. Demokratik-liberal ayaklanmalar her yerde Prusya kuvvetlerinin de katkısıyla bastırıldı ve kontrol

altına alındı. İhtilâlde baş eden tek ülke olarak Prusya diğerlerinin liberal gelişmeler karşısındaki korkusundan istifade etmesini bildi ve önderliğinde yirmi sekiz hükümdarın iştirak ettiği bir Alman birliği kuruldu (1849). Böylece 1871'de gerçekleştirilecek olan Alman İmparatorluğu içinde yer alacak olanlar genelde belirlenmiş oluyordu.

1853-1856 arasında cereyan eden büyük Avrupa savaşında (Kırım Savaşı) Rusya yanlısı bir tarafsızlık içinde kalan Prusya, eylemli tarafsızlığıyla müttefikler yanında yer alan ve Tuna prensliklerini (Eflak-Boğdan) Rusya'ya bırakmak istemeyen Avusturya'nın bu tutumundan ötürü oluşan hoşnutsuzluktan faydalandı. Kendi önderliğinde birliğe giden yolda 1866'da Avusturya, 1870-1871'de Fransa ile savaşmak zorunda kaldığında Rusya'nın yanlı tarafsızlığı hayatî bir yardım anlamı kazandı. Böylece 18 Ocak 1871'de Prusya Kralı I. Wilhelm, Versailles'da Alman imparatoru ilân edildi. Prusya başbakanının aynı zamanda imparatorluk başbakanı olması, dış işleri, kara ve deniz kuvvetlerinin merkezî hükûmet tarafından yönetilmesi Prusya'nın imparatorluk üzerindeki hâkimiyetini pekiştirmekteydi. Bu anlamda 1871-1918 arası Prusya tarihi imparatorluk tarihiyle içiçe girdi.

Prusya'nın bundan sonraki siyasetine 1862'de başbakan olan Otto von Bismarck damga vurdu. Prusya, Fransa'yı izole etme ana siyaseti doğrultusunda Rusya'nın uzaklaşmasından doğacak sakıncaları Avusturya-Macaristan'la ikili ittifak antlaşması yaparak telâfi etti (1879). Rusya'nın da katılımıyla Üç İmparator İttihadi'nı oluşturdu (1881). Rusya ile yapılan Terminat Antlaşması'yla iki cepheli savaş kâbusu önendi (1887). Bismarck idaresi, kurulan imparatorluğun güvenliğinin sağlanması kaygısını daima öne çıkaran bir siyaset izledi. Afrika'da ve bazı okyanus adalarında sömürgeler elde ettiyse de diğer sömürgeci devletlerin anlaşmazlıklarından uzak kalmaya çalıştı. İçeride başlattığı kültür savaşıyla (1872-1887) Katolik kilisesini ve partisini karşısına aldı, Prusya'da tedrisatı devlet denetimi altına soktu, Sosyalistler Kanunu'yla (1878) çalışanların baskı altında tutulmasını amaçladı ve dönemin sosyal içerikli cereyanları karşısında yer aldı. 1883'te işçi sınıfının durumunun düzeltilmesine katkıda bulunacak bir süreç başlattı. II. Wilhelm'in (1888-1918) takip edeceği yeni politikalar, dünya gücü olma, hayat hasası, sömürgeler edinme, Şark'a doğru yayılma gibi Almanya'yı diğer büyük devlet-

lerle karşı karşıya getirebilecek planları içinde ömür boyu ihtiyatlı bir siyaset izleyen Bismarck'ın yer almayacağı açıktı. Onun istifası ile Almanya'da olduğu kadar Avrupa'da da dünya siyasetini etkileyecek yeni bir dönem başladı (Mart 1890).

Ağır sanayi dallarında ve askerî alanda üstün bir konuma geçen ve en yakın rakibi İngiltere'yi pek çok alanda geri bırakan, inşa ettiği donanması ile ciddi bir tehdit oluşturan Prusya önderliğindeki Almanya'nın uyguladığı büyük devlet siyaseti tam bir felâketle sona erdi ve Prusya'nın 1870'ten beri edindiği kazanımların tamamını kaybetmesine yol açtı. XX. yüzyıla üç kademeli seçim sistemine karşı mücadele veren sol akımların ağırlığında girildi. Patlayan Dünya Savaşı'na rağmen sol partiler demokratik ve sosyalist programlı taleplerinde ısrarcı olmaya devam ettiler. Hiçbir zafer ihtimaline yer vermeyen üç cepheleli savaşın nihayetindeki çöküş Prusya'ya iç kargaşaya düşürdü. Kasım 1918'de çeşitli halk şûraları önderliğinde çıkan ayaklanmalar her tarafı sardı ve monarşilerin sonunu getirdi. Çeşitli Alman devletlerinde ve bu arada Prusya'da cumhuriyet ilân edildi (9 Kasım 1918). Kaiser Wilhelm tahttan çekilmek zorunda kaldı ve Hollanda'ya kaçtı (10 Kasım 1918). İktidar sosyalistlerin ve sosyal demokrat partilerin eline geçti. 11 Kasım'da mütarekenin ağır şartları kabul edildi. Bütün Almanya'yı temsil eden geçici bir hükümet kuruldu, yeni seçimler yapıldı, Weimar'da çalışmalar başlayan kurucu meclis yeni bir anayasa hazırlayarak ilân etti (11 Ağustos 1919). Bu anayasaya göre Federal Alman Cumhuriyeti içinde Prusya'nın kendi devlet sınırlarıyla bağımsızlığı korunmuş olmakla beraber imparatorlukta önder konumuna son veriliyordu. Prusya ve imparatorluk başbakanlıkları birbirinden ayrıldı. Prusya kendine yeni bir anayasa yaptı (30 Kasım 1920) ve demokratik parlamenter bir serbest devlet olarak kabul edildi. Bu sırada Versailles Barış Antlaşması'yla (1919) toplam 4,5 milyon nüfus ve 56.000 km² toprağı elden çıkarmak zorunda kalmıştı. Batı Prusya'nın kaybıyla Doğu Prusya ile olan karasal irtibat ortadan kalktı. Böylece Prusya iki ayrı parçaya bölünmüş ve toprak bütünlüğünü kaybetmiş oluyordu.

I. Dünya Savaşı sonrası Prusya tarihi 1870 öncesinde olduğu gibi tekrar genel Alman tarihinin bir parçasını teşkil etmeye başladı. Alman genelinin aksine Prusya'da siyasî iktidar sosyal demokrasinin elinde kaldı (Otto Braun kabineleri: 1920-1921; 1921-1925; 1925-1933). Sol ağırlıklı hükû-

metler Nasyonal Sosyalistler'in 24 Nisan 1932 tarihindeki seçim zaferine kadar devam etti. Hükümet krizi, federal başbakan von Papen'in Cumhurbaşkanı Hindenburg tarafından yetkilendirilmiş olarak Prusya federal komiseri ilân etmesiyle sona erdi (20 Temmuz 1932). Prusya bakanlıkları federal kuvvetler tarafından işgal edildi ve bakanlıklar boşaltıldı. Prusya idaresi federal hükümet tarafından üstlenilen (1871-1918 arasındaki Alsas-Loren bölgesinde olduğu gibi), kendine ait bir hükümeti olmayan federal bölge statüsüyle yetinmek zorunda kaldı. 30 Ocak 1933'te Adolf Hitler'in iktidarı ele geçirmesiyle yeni bir döneme girildi. Göring sembolik olarak Prusya başbakanlığına getirildi (11 Nisan 1933). Ancak devlet olarak varlığı artık sona ermiş oluyordu ve nihayet 25 Şubat 1947'de II. Dünya Savaşı sonrası işgal kuvvetleri tarafından resmen dağıtıldı. Geriye hâlâ yaşamakta olan, olumlu ve olumsuz tartışmalara konu edinilen, Alman birliğini kurduğu için yüceltilen, ancak militarizmi eleştirilen, her iki dünya savaşının da müsebbibi diye yargılanan, Demokratik Doğu Almanya'nın bir parçasını teşkil eden toprakları sebebiyle her iki Almanya'nın tekrar birleşmesinde eski defterleri ortaya çıkarılan, nihayet zaman içinde gerçek bir efsane haline dönüşmüş olan tarihî hâtırası kaldı.

Prusya-Osmanlı İlişkileri. Bu konuyla ilgili ilk bilgiler, Roma-Alman İmparatorluğu içinde yer almasından ötürü bu bağlamda verilmekte ve İstanbul'un fethinden sonra imparatorluğa karşı muhtemel bir Türk saldırısından korkulduğundan, gerekli önlemlerin alınması çerçevesindeki savunma planları içinde Brandenburg Kürfürstü II. Friedrich'in 200 atlı ve 300 yaya temin etmesi öngörülmekteydi. Kanûnî Sultan Süleyman'ın 1529 ve 1532 tarihli seferlerinde imparatorluğun savunulması amacıyla Türkler karşısında önemli miktarda Brandenburg kuvveti yer almıştı. 1532'deki Alman seferi esnasında Türklerle savaşan müstakbel Kürfürst II. Joachim ün kazanmış ve "Hektor" lakabıyla anılmıştı. II. Joachim on yıl kadar sonra imparatorluk kuvvetlerini Macaristan'a sevk etmiş, Peşte'ye saldırmış ve bu olay Osmanlı kaynaklarında ("Brandeburski ūlkesi herseki Joachim köpeğı") zikredilmiştir (Schwarz, sy. 9 [1989], s. 365). Daha sonraki karşılaşmalarda da imparatorluk ordusunda birçok Brandenburg askeri ve subayı Türkler'e karşı savaşmıştır.

Prusya, Osmanlı Devleti'yle doğrudan irtibat kurulmasından çok önce Kırım Han-

lığı ile siyasî ilişkiler içine girmiş bulunuyordu. 1656 yılı Mayıs sonunda Mehmed Ali Mirza başkanlığında Kırım'dan gönderilen bir elçilik heyeti, İsveç'in Polonya'ya saldırmasını önlemesi ricasıyla Königsberg'de Kürfürst Friedrich Wilhelm'in huzuruna çıkmıştı. Buna rağmen I. Kuzey Savaşı olarak bilinen bu savaşlarda (1654-1660) Prusya İsveç yanında yer almış ve Leh-Tatar ittifakına karşı savaşmış, 1657'de Tatar akınları Doğu Prusya'ya kadar uzanmış, yağmalar ve esir almalar söz konusu olmuştur. Aynı yılın sonbaharında taraf değiştiren kürfürst Polonya ile ittifaka girmiştir. 1659'da yeni bir Kırım elçilik heyeti gelmiş ve Kırım hanından Türkçe bir nâme getirmiştir. Bahçesaray'a bir elçilik heyeti yollayarak karşılık verme düşünceleri ortaya atıldığında bu iş için Osmanlı sadrazamı ile irtibat kurulması gerektiği söz konusu olmuştur. Ancak ertesi yıl Köprülüzâde Fâzıl Ahmed Paşa'nın sefere çıkması sebebiyle dostane yaklaşımlara imkân kalmamıştır. Prusya kuvvetleri bu savaşlarda Hollstein dükü idaresinde yer almıştır. Savaş esnasında Prusya-Brandenburg topraklarında "Hristiyanlığın ezeli düşmanı" olan Türkler'i cezalandırması niyetiyle her ayın ilk çarşambası genel dua, tövbe ve perhiz günü olarak belirlenmiş, Türkler'e karşı verilecek mücadelede kullanılmak üzere Türk vergisi ihdas edilmiştir. Evliya Çelebi de 1663'te 35.000 askerin "Alman denizine kadar yerleri vurup yakmak yıkmak için" yola çıktığından bahsederken bunların arasına Brandenburg şehrini de katmaktaydı (*Seyahatnâme*, VI, 312).

Kırım elçileri 1670 ve 1671 yıllarında da Berlin'e gelmiş ve mektup teâtisinde bulunulmuştur. Ancak 1672-1675 arasında Brandenburg yardımcı kuvvetleri Kont Friedrich von Dönhoff kumandasında Polonya'nın yanında Türk savaşlarına iştirak etmiştir. Barıştan sonra Aralık 1677 ve 1679'da iki elçilik heyeti daha gelmiştir. İsveç-Polonya-Rusya ve Prusya / Brandenburg arasındaki değişken dostluk ve düşmanlıklar ışığında Kırım hanının da kendine mahsus bağımsız bir kuzey siyaseti yürüttüğü anlaşılmaktadır. Danimarka dahil olmak üzere buralara gönderilen elçiler bunun bir göstergesidir. 1683 Viyana Muhasarası'yla başlayan Büyük Türk savaşları esnasında yine dua, tövbe ve perhiz günleri ilân edilmiş olarak 7000 yaya ve 1200 süvariden oluşan Brandenburg kuvvetleri Alman imparatorluk ordusunda yer almak üzere Macaristan'a sevk edilmiş, ayrıca tahsis edilen kuvvetler Polonya

ordusu içinde Türkler'e ve Tatarlar'a karşı savaşımıştır (Schwarz, sy. 9 [1989], s. 374). Bu uzun mücadelelerin son büyük savaşı olan Zenta yenilgisinde Otto von Schlabberdorfs kumandasında etkin bir rol oynamışlardır (1697). Karlofça Barışı ile beraber silahlı karşılaşmalar sona ererken Habsburg ve Hohenzollern hânedanları arasında ileride daha açık bir şekilde ortaya çıkacak olan zıddiyetin ilk işaretleri de verilmeğe başlamıştır. 1701'de Prusya'da kral unvanını almış olan I. Friedrich, Macaristan'daki Habsburg karşıtı gruplarla ve bu arada ayaklanan ve Osmanlı Devleti'nden destek gören (1704) Rákóczi'yle el altından irtibat kurmaya çalışması imparatorun infialine yol açmıştır. Ayrıca Osmanlı Devleti'yle doğrudan ticarî irtibat kurma yolları araştırılmaya başlanmış, Elbe-Spree-Oder-Tuna bağlantılı bir su yolu oluşturulması planları yapılmıştır (1701).

Prusya ve Osmanlı Devleti arasındaki ilk resmî ilişkiler, 1718 Pasarofça görüşmeleri öncesinde yapılan diplomatik açılımlar çerçevesinde Sadrazam Nişancı Mehmed Paşa'nın Polonya ve Rusya yanında Prusya Kralı I. Friedrich Wilhelm'e de dostluk tesisini arzu eden 11 Safer 1130 (14 Ocak 1718) tarihli bir mektup yollamasıyla başlamıştır (TSMK, Revan Köşkü, nr. 1946, vr. 71^b-72^a). 1721 başlarında diplomatik ilişki imkânlarını yoklamak üzere Johannes Jurgowski gönderilmiş, ancak sadece III. Ahmed'in dostluk dileklerini içeren cevabî mektubunu alarak geri dönmüştür. 1739'da Teğmen Johann von Sattler ve 1741'de Joseph Seewald gizliiden gizliye ilişki içinde olmak üzere gönderilmiştir. II. Friedrich,

Şilezya'ya saldırması sebebiyle Avusturya ile başlayan savaşlarda ve bilhassa Yediyl savaşlarında, bu devleti arka cephesinden sıkıştırarak bir güç olarak Osmanlı Devleti'ni harekete geçirmek için çok uğraşmış, ancak bu tür girişimlerini düşmanlarının gizlemek ve gerektiğinde inkâr etmek durumunda kalmıştır (Beydilli, *Serta Balcanica-orientalia Monacensia*, s. 226-229; *Büyük Friedrich ve Osmanlılar*, s. 10-11). 1755'te gizlice gönderdiği Karl Adolf von Rexin'i öncelikle Türkler'le resmî münasebetleri başlatmak ve bir ittifak antlaşması yapmakla vazifelendirmiştir. İsveç elçisi Gustav Celsing'in yardımıyla Bâbiâli ile irtibata geçebilmiş, ancak yine dostluk vadedi içeren bir cevabî mektupla geri dönmek zorunda kalmıştır. Rexin Ocak 1757'de tekrar gelmiştir. 30 Ekim'de III. Mustafa'nın tahta geçmesi Prusya için olumlu sonuçlar verebilecek bir gelişme olmakla beraber sadâret makamında bulunan Râgıb Paşa'nın Avusturya ile savaşa yol açabilecek gelişmelerden uzak kalmak istemesi II. Friedrich'in beklentilerine cevap vermemekteydi. İki devlet arasındaki ittifakın ancak Avusturya-Rusya ve Fransa ile savaşan Prusya'nın yanında yer alan ve özellikle malî yönden destekleyen İngiltere'nin garanti etmesiyle olumlu bakan Râgıb Paşa böyle bir garantinin verilmeyeceğini iyi bilmekteydi. Böylece III. Mustafa'nın arzu etmesine rağmen Prusya'nın yanında Avrupa'daki savaşta yer almak anlamına gelecek bir ittifak antlaşması yapılmasını engellemiş ve Rexin ileride böyle bir antlaşma yapılabileceği kapısı açık kalmak kaydıyla ancak bir dostluk ve ticaret antlaşması elde etmiştir (22 Mart 1761). Rexin Prusya elçisi olarak resmen tanınmış ve iki devlet arasında şimdiye kadar gizlice sürdürülen siyasî ilişkiler artık açıkça yürütülmeye başlanmıştır. Râgıb Paşa'nın ölümünden (8 Nisan 1763) sonra Prusya ile ittifak işinin peşine düşen III. Mustafa bunun olup olmayacağını tahkik için Ahmed Resmî Efendi'yi Berlin'e göndermiştir. Bu ilk Osmanlı sefâret heyetinin Prusya'ya gelmesi II. Friedrich'in pek arzu ile görmek istemediği bir olaydır (Kasım 1763). Kral, düşmanlarıyla bir barış antlaşması yaparak Yediyl savaşlarına son vermiş olduğundan (15 Şubat 1763 Hubertusburg barışı) Türk ittifakının artık kıymeti kalmamıştı ve böyle bir ittifak için artık çok geçti.

1768-1774 Osmanlı-Rus savaşı esnasında roller tersine dönmüş, Osmanlı devlet adamlarında Prusya'nın müdahalesini sağlamak düşüncesi ağırlık kazanmış olmak-

la beraber 1764'ten beri II. Katharina ile ittifak içinde olan ve Polonya bölünmesini gerçekleştirerek (1772) silâhlara sarılmadan büyüme imkânı bulan Prusya için böyle bir tutum içine girmek söz konusu olmamıştır. Yine de Küçük Kaynarca Antlaşması'yla daha da güçlenen Rusya karşısında tedirginlik duyulmaktaydı. Öte yandan 1787-1788 Rus ve Avusturya'ya karşı verilen iki cepheli savaşlarda Avusturya'nın Osmanlı Devleti aleyhine toprak kazançlarıyla genişleyebilme ihtimali Prusya'da daha büyük bir tedirginlik yaratmıştır. Prusya Başbakanı Hertzberg'in hazırladığı planlar böyle bir şeyin önlenmesini hedef almaktaydı. Osmanlı topraklarını ele geçirmiş olarak genişleyebilecek olan Avusturya karşısında Polonya'nın bazı toprakları Prusya'ya terketmesiyle denge sağlanması düşünülmekteydi. Buna göre Osmanlı Devleti Kırım'dan ebediyen vazgeçecek, Beserabya'yı Özü ile birlikte Rusya'ya, Eflak ve Boğdan'ı Avusturya'ya terkedecek, Avusturya ise Galiçya'yı Polonya'ya verecek, Polonya da buna karşılık Danzig ve Thorn şehirleriyle Posen ve Kaliç bölgelerini Prusya'ya bırakacaktı (Prusya buraları Polonya'nın 1793'teki ikinci bölünmesinde elde etmiştir). Planın tatbiki kalkışılması beklenmedik bir sonuç vermiş, Prusya'yı Osmanlı Devleti ile savaşın ortasında üstelik her iki düşmanına karşı saldırı ve savunma amaçlı bir ittifaka götürmüştür (31 Ocak 1790; Beydilli, *1790 Osmanlı-Prusya İttifakı*, s. 61 vd.). Yapılan ittifak antlaşmasının özellikle Rusya'ya karşı savaşılmasını öngörmesi Osmanlı devlet adamları için gerçek bir başarı olmakla beraber Berlin'de kabul görmemiştir. Kralın buna rağmen antlaşmayı tasdik etmesi durumu değiştirmemiş, ittifak antlaşmasının öngörüldüğünden daha fazla sorumluluk içerdiği açıkça ifade edilmiş ve yalnızca Avusturya'nın barışa zorlanması için askerî önlemlere tevessül edilmiş olarak vebali İstanbul'daki elçi Friedrich von Diez'in sırtına yüklenmiştir. Neticede hem Herzberg hem Diez görevlerini bırakmak zorunda kalmışlardır. Prusya kralı ordusunun başında olarak savaşa tehdit ettiği Avusturya'yı Osmanlı Devleti ile barış yapmaya zorlamıştır (27 Temmuz 1790, Reichenbach Konvensiyonu). Avusturya ile böylece önemli bir toprak kaybına yol açılmadan barış yapılmıştır (Ziştovi Antlaşması, 4 Ağustos 1791). Prusya'yı Rusya'ya karşı harekete geçirmek amacıyla Ahmed Azmi Efendi elçi olarak Berlin'e gönderilmişse de (11 Kasım 1790) netice değişmemiş

Osmanlı-Prusya siyasi yazışmalarının ilk belgesi: Sadrazam Nişancı Mehmed Paşa'nın Prusya başvekiline 14 Ocak 1718 tarihli mektubu (TSMK, Revan Köşkü, nr. 1946, vr. 72^a)

ve Rus savaşı Yaş Antlaşması'na kadar (10 Ocak 1792) devam etmiştir.

İhtilâl Fransası'nın monarşik idareler ve eski rejime karşı oluşturduğu tehdit ve 1792'de bütün Avrupa'yı saran savaşlara sebebiyet vermesi, daha sonraki Napolyon dönemi ve savaşları neticesinde Prusya'nın işgali ve Fransa tahakkümü altına girmesi (1806) iki devleti birbirinden uzaklaştırmıştır. Viyana Kongresi'nden (1815) sonra tekrar büyük devletler arasındaki yerini alan Prusya, gelişen Avusturya karşıtlığından ötürü daha ziyade Rusya'ya yakın bir siyaset izlemeye başlamıştır. Osmanlı-Rus savaşlarında 1829'da General Müffling'in İstanbul'a gönderilmesi örneğinde (Jorga, V, 292) veya Bismarck riyasetindeki Berlin Kongresi'nde (1878) olduğu gibi ara bulucu olarak etkin roller üstlenmiştir. Osmanlı ordusunun yenilenmesinde teknik hizmetler sunmak üzere Prusya subaylarından, Prusya ordusu nizamnâmelerinden ve özellikle redif teşkilâtından istifade edilmiştir. Mısır Valisi Mehmed Ali Paşa'ya karşı hazırlanmakta olan ordunun kurmay heyetini teşkil etmek üzere vazifelendirilen ve 1835-1839 arasında hizmet gören Mülbach, Fischer, Fichte gibi Prusyalı zâbitler içinde ileride ünlü bir asker olan Helmuth von Moltke önemli bir yer tutmuş ve imparatorluğun sonuna kadar devam edecek olan Kaehler (1882-1885), Von der Goltz (1885-1895), Liman von Sanders (1913) gibi Prusya-Alman askerî heyetlerinin başlangıcını teşkil etmiştir (Wallach, s. 31 vd., 111 vd.; Pomiankowski, s. 35 vd.). Prusya asker ve subaylarının toplam sayısı 13.500'ü bulmuş olarak (Wallach, s. 227) ancak I. Dünya Savaşı sonunda Osmanlı topraklarını terketmiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

Prusya Başvekiline Mektup (1718), TSMK, Revan Köşkü, nr. 1946, vr. 71^b-72^a; Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, VI, 312; Hammer, *GOR*, IV, 172; Zinkeisen, *Geschichte*, VI, 590 vd.; *Handbuch der europäischen Geschichte* (ed. Theodor Schieder), Stuttgart 1968, I-VII, tür.yer.; M. Freund, *Deutsche Geschichte*, München 1969; Gümeç Karamuk, *Ahmed Azmi Efendis Gesandtschaftsbericht als Zeugnis des osmanischen Machtferfalls und der beginnenden Reformära unter Selim III.*, Frankfurt 1975, tür.yer.; S. Haffner, *Preussen ohne Legende*, Hamburg 1981; Kemal Beydilli, "İlk Prusya-Osmanlı Münasebetleri Hakkında Bazı Kayıtlar ve Düzeltilmeler: Jurgowsky-Sattler-Seewald", *Serta Balcanica-Orientalia Monacensia* (ed. H. J. Kissling v.d.ğr.), München 1981, s. 219-231; a.mlf., *1790 Osmanlı-Prusya İttifakı: Meydana Gelişen Tahlilî-Tatbiki*, İstanbul 1984; a.mlf., *Büyük Friedrich ve Osmanlılar*, İstanbul 1985; Gültekin Emre, *300 Jahre Türken an der Spree: Ein Vergessenes Kapitel Berliner Kulturgeschichte*, Berlin 1983, tür.yer.; J. L. Wallach, *Bir Askerî Yar-*

dımın Anatomisi (trc. Fahri Çeliker), Ankara 1985, tür.yer.; *Panorama der friderizianischen Zeit: Friedrich der Grosse und seine Epoche-Ein Handbuch* (ed. J. Ziechmann), Bremen 1985; J. Pomiankowski, *Osmanlı İmparatorluğunun Çöküşü* (trc. Kemal Turan), İstanbul 1990, s. 35 vd.; N. Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi* (trc. Nilüfer Epceli), İstanbul 2005, V, 292; K. Schwarz, "Brandenburg-Preussen und die Osmanen. Frühe Beziehungen in Überblick", *Osm.Ar.*, sy. 9 (1989), s. 361-379.

KEMAL BEYDİLLİ

PRUŞÇAK, Mustafa

(ö. 1169/1756)

Bosna-Hersekli âlim.

XVII. yüzyılın sonlarında Bosna-Hersek'in Akhisar (Biograd, bugün Prusac) şehrinde doğdu. Osmanlı kaynaklarında Akhisârî, Boşnakça kaynaklarda Pruşçak nisbesiyle anılır. İsim zinciri, Saraybosna Gazi Hüsrev Bey Kütüphanesi'ndeki (nr. R-551, vr. 113^a; bk. Kasım Dobrača, I, 325) 1133 (1721) tarihli icâzetnâmesinde Mustafa b. Muhammed el-Bosnevî el-Akhisârî en-Nevâbâdî olarak zikredilir. Nevâbâdî nisbesi büyük ihtimalle, Hasan Kâfî Akhisârî'nin Akhisar'da yaptırdığı külliye etrafında oluşan ve Nevâbâd (yeni mahalle [Novo Mjesto]) adıyla anılan mahalleyle ilgilidir (bugün Srt mahallesinin üst tarafındadır). İlk öğrenimini muhtemelen doğum yerinde tamamladıktan sonra İstanbul'a ve ardından Kahire'ye gitti. Burada İskender Paşa Medresesi'ne kayıtlıdır. Ayrıca Ezher'deki derslere de katılmış olmalıdır. 1133 (1721) yılında Mustafa el-Erzurûmî el-Üsküdüârî'den icâzetnâme aldı, 1135'te (1723) hacca gitti. Daha sonra Akhisar'a kadı tayin edildi. Buradaki medreselerde hocalık yaptı ve Akhisar'da vefat etti.

Eserleri. 1. Tebşîrü'l-guzât. 1151'de (1738) kaleme alınan eser, Banyaluka'da Avusturya-Macaristan ordularına galip gelen Osmanlı kumandanı Hekimoğlu Ali Paşa'ya ithaf edilmiştir (Gazi Hüsrev Bey Ktp., nr. R-2507). **2. Risâle fi fazîleti'l-cemâ'a** (Gazi Hüsrev Bey Ktp., nr. R-761/1). Muharrem Omerdiç bu risâleyi Boşnakça tercümesiyle birlikte neşretmiştir (Muharem Omerdiç, XIII-XIV [1987], s. 68-84). **3. Risâle fi şavmî's-sitt min şevvâl** (Gazi Hüsrev Bey Ktp., nr. R-761/2, vr. 4^b-6^a). Bu risâle de Muharrem Omerdiç tarafından Boşnakça çevirisiyle beraber yayımlanmıştır (XV-XVI [1987], s. 163-168). **4. Risâle fi'r-raḥmeti ve'ş-şefakati 'ale'l-halk** (Gazi Hüsrev Bey Ktp., nr. R-761/3). Niyaz Şukriç risâleyi Boşnakça tercümesiyle birlikte

neşretmiştir (Nijaz Šukrić, sy. 2 [1987], s. 155-204). **5. Risâle fi hükmi'l-kahve ve'd-duḥân ve'l-eşribe** (Gazi Hüsrev Bey Ktp., nr. R-761/4). Nevena Krstić tarafından Boşnakça çevirisiyle birlikte yayımlanmıştır (Nevena Krstić, XX-XXI [1974], s. 71-107). **6. Risâletü'z-zâkir fi ziyâreti ehli'l-meḳâbir** (Gazi Hüsrev Bey Ktp., nr. R-761/5, vr. 21-22). Azra Kadiç risâleyi Boşnakça tercümesiyle beraber neşretmiştir (Azra Kadiç, sy. 136 [1990], s. 20-30). **7. er-Râdî li'l-mürtedî.** Muhammed b. Ebû'l-Hasan el-Mağribî et-Tilimsânî'nin *el-Hâdî li'l-mühtedî* adlı hadise dair eserine yazılan bir şerhtir. Bu eserden ilk defa orijinal nüshasına sahip olan M. Tayyib Okîç söz etmiş (bk. bibl.), ardından Ömer Nakîçevîç eser hakkında bir makale yazmıştır (*Analî GHB*, XI-XII [1985], s. 3-18). Ömer Nakîçevîç, Gazi Hüsrev Bey Kütüphanesi'nde kayıtlı (Kasım Dobrača, I, 325) *Risâle fi'l-'ameli bi'l-uşurlâb* adlı eserin Pruşçak'a ait olduğunu ileri sürmüştü de (*Uvod u Hadiske Znanosti*, s. 167) araştırmacıların çoğu eserin meçhul bir müellif tarafından kaleme alınıp Pruşçak tarafından istinsah edildiğini belirtir (Nijaz Šukrić, sy. 2 [1987], s. 158).

BİBLİYOGRAFYA :

Atâî, *Zeyl-i Şekâik*, s. 583-584; *Keşfü'z-zunûn*, II, 2027; Mehmed Handžić, *Književni Rad Bosansko-Hercegovackih Muslimana*, Sarajevo 1934, s. 17, 112; a.mlf., *el-Cevherü'l-esnâ fi terâcimi 'ulemâ'i ve şu'arâ'i Bosna* (nşr. Abdülfetâh Muhammed el-Hulvî), Kahire 1413/1992, s. 183-184; Muhamed Tajib Okîç, "İslamska Tradicija", *Gajret-Kalendar za god. 1936*, Sarajevo 1936, s. 64-66; Kasım Dobrača, *Katalog Arapskih, Turskih i Perzijskih Rukopisa*, Sarajevo 1963-79, I, 325; II, 600-602; Hazim Šabanović, *Književnost Muslimana BiH na Orjentalnim Jezicima*, Sarajevo 1973, s. 470-479; Safvet-beg Bašagić, *Bošnjaci i Hercegovci u Islamskoj Književnosti*, Sarajevo 1986, s. 196-198; Ömer Nakîçevîç, *Uvod u Hadiske Znanosti*, Sarajevo 1986, s. 166-167; a.mlf., "Muhaddis Mustafa Pruşçak", *Analî GHB*, XI-XII (1985), s. 3-18; Mustafa Čeman, *Bibliografija Bošnjačke Književnosti*, Zagreb 1994, nr. 165, 168, 177, 239, 887, 2230, 3394, 4580, 8916, 10001, 14226, 16362, 16441, 16537, 16538, 16735, 16747; Nevena Krstić, "Mustafa Ibn Muhammad Al-Aghisari (Pruşčanin): Rasprava o Kafî, Duvanu i Pićima", *POF*, XX-XXI (1974), s. 71-107; Muharem Omerdiç, "Traktat o Vrlinama Džemata Hadži Mustafe Pruşçaka", *Analî GHB*, XIII-XIV (1987), s. 68-84; a.mlf., "Traktat o Postu Šest Dana Mjeseca Ševvala Hadži Mustafe Pruşçaka", a.e., XV-XVI (1987), s. 163-168; Nijaz Šukrić, "Etika Milosrda ili Traktat o Samilosti i Sažaljenju Spram Živih Stvorenja od H. Mustafe sina Muhammeda Pruşçaka (?-1169/1755-56)", *Zbornik Radova Islamskog Teološkog Fakulteta u Sarajevu*, sy. 2, Sarajevo 1987, s. 155-204; Azra Kadiç, "Rasprava o posjećivanju grobova od Mustafe Pruşçaka", *Islamska Misao*, sy. 136, Sarajevo 1990, s. 20-30.

MUHAMMED ARUÇI